

EKONOMSKE INTEGRACIJE U EUROPI I RAZVOJ POLJOPRIVREDE

ECONOMIC INTEGRATION IN EUROPE AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

R. Jovančević

SAŽETAK

Regionalne integracije u Europi (EZ i SEV) od posebne su važnosti. To su tržišta visoke apsorpcione moći, o čemu govori podatak da je Europska Zajednica (dvanaestorice) ostvarila 1985.godine masu društvenog proizvoda od 3,7 trilijuna dolara (kupovne moći 1985.g.), dok je tržište SEV-a (7 članica) ostvarilo masu društvenog proizvoda od oko 3 trilijuna dolara. Devedesetih godina dolazi do novih tendencija kod tih grupacija, prvenstveno dezintegracije SEV-a (izlaskom DR Njemačke), te mogućeg proširenja EZ. U našoj analizi tretirat ćemo DR Njemačku kao članicu SEV-a, stoga što analiza obuhvaća period prije dezintegracije, pa ćemo pod grupacijom SEV podrazumjevati 7 članica (uključujući Albaniju), a pod grupacijom EZ, 12 zemalja članica iz 1986.

Regionalne integracione grupacije u Europi predstavljaju osebujni Centar u ekonomskom i političkom smislu u odnosu na zemlje koje se nalaze izvan tih integracija i gravitiraju prema tim centrima. Osebujan stoga, što one uključuju i zemlje centra i neke zemlje periferije, a odnosi su vrlo isprepleteni, tako da često postoji nekoliko centara. Periferne europske zemlje koje su imale nizak realni dohodak po stanovniku i visoki postotak poljoprivrednog stanovništva, nastojale su ulaskom u ekonomske integracije popraviti svoj "periferni" status, bilo ulaskom u EZ (Grčka, Španjolska, Portugal) ili u SEV (Albanija, Bugarska, Rumunija). Unatoč tome, odnosi ekonomskog centra i periferije održavaju se i dalje i sporo se prevladavaju i unutar samih regionalnih integracionih grupacija, pa tako EZ ima svoj centar i periferiju, a analogno i SEV.

Zapadnoeuropska integracija razvijena je oko dviju zemalja centra- Francuske i SR Njemačke - koje predstavljaju najjače ekonomske centre, kojima gravitiraju ostale privrede; u zemlje centra uvrstili smo i Belgiju, Luxemburg, Nizozemsku i Dansku, kojima također gravitiraju neke privrede izvan ove grupacije (Skandinavske zemlje). Engleska i Italija iako periferne po ekonomskim obilježjima u odnosu na zemlje centra, predstavljaju ponekad centar u uzajamnoj povezanosti u odnosu na neke periferne zemlje- slabije razvijene, poput Irske, Grčke i Španjolske.

Istočnoeuropska integracija bila je vezana prvenstveno politički za jedan centar-SSSR s kojim uspostavljaju ekonomske i političke veze sve zemlje ove grupacije. Ako

izuzmemo SSSR kao najjaču privredu unutar SEV-a u zemlje centra mogu se svrstati DR Njemačka, ČSSR i Mađarska, koje imaju prednosti (ekonomske) u odnosu na periferne zemlje-Poljsku (koja je sa - Šljonskom- bila centar a danas to više nije), Bugarsku, Rumuniju i Albaniju. Ova je podjela karakterizirana raznolikostima u uvjetima proizvodnje, kao i vanjskim odnosima. Razvoj je periferije uvjetovan razvojem centra.

U zemljama centra nalazi se snažno razvijeno tržište, visoke kupovne moći za poljoprivredne proizvode. Poljoprivredni proizvođači imaju komparativne prednosti u odnosu na proizvođače periferije, a koji moraju plaćati visoke transportne troškove da bi donijeli inferiorne proizvode na tržište. "Terms of trade" za periferne zemlje pogoršava se sekularno, stoga je izvoz poljoprivrednih proizvoda sve manje atraktivan za ekonomske politike perifernih zemalja. Ako se i jave sa povremenim sporadičnim viškovima, te zemlje plaćaju visoku cijenu ulaska na organizirana tržišta.

U zemljama Centra, kako europskog tako i preoceanskih zemalja centra, povećavaju se iznosi koji se daju za podržavanje agrarne politike. Najveći izvor tih sredstava su davanja poreskih obveznika, zatim dodatno oporezivanje potrošača dok su izdaci za podmirivanje poljoprivredne politike relativno niski. Kretanje transfera kao posljedica agrarnih politika pojedinih razvijenih zemalja prikazuje tablica 1.

Tablica 1 Ukupni transferi kao odraz poljoprivrednih politika
Total transfers associated with agricultural policies

(u mlrd. US \$)

Zemlja/ Country	Transferi poreskih obveznika (1)/ Transfers from tax payers			Transferi potrošača (2)/ Transfers from consumers			Budetski prihodi (3)/ Budget revenues			Ukupni transferi (1)+(2)-(3)/ Total transfers		
	1983- 1985.	1987*	1988* *	1983- 1985.	1987*	1988* *	1983- 1985.	1987*	1988* *	1983- 1985.	1987*	1988* *
USA	47,1	56,3	51,3	24,2	30,6	23,4	1,6	0,9	0,9	69,7	86,1	73,8
Kanada	3,2	5,2	4,6	2,8	3,5	3,4	0,0	0,1	0,1	5,9	8,6	7,8
Australija	0,6	0,6	0,7	0,4	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0	0,9	1,0	1,0
Novi Zeland	0,3	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,4	0,1	0,2
Japan	10,8	17,5	17,2	29,2	55,9	59,8	5,2	10,8	13,3	34,7	62,6	63,8
Austrija	0,5	0,9	0,9	1,2	3,3	2,8	0,0	0,0	0,0	1,7	4,2	3,7
EZ-12	22,0 x)	38,0	45,0	36,7 x)	86,6	75,3	0,5 1)	0,7	0,8	58,1 1)	108,7	119,4

Izvor: OECD, Agricultural Policies, Markets and Trade-Monitoring and Outlook, OECD, Paris, 1989, p. 80.

* =procjena

** =prethodni podaci

x) =EZ - 10

(1) Transferi poreskih obveznika odgovaraju javnim izdacima za poljoprivredu po pojedinim stavkama: istraživanje, obrazovanje poljoprivrednika, službe inspekcije i kontrole bolesti, racionalizacija proizvodnje, strukturna poboljšanja, poljoprivredni razvoj, tehničke poboljšice, marketing, subvencije potrošačima i cjenovna i dohodovna podrška. Oni se odnose na rashode vlada i rashode pojedinih zemalja, provincija i pokrajina za USA, Australiju, Kanadu i za Austriju i Njemačku. Za EZ ovi rashodi se ne pokrivaju samo troškovima Zajednice već i troškovima zemalja-članica.

Unatoč tome što je ova procjena statična i ne ukazuje na neke dinamičke ili sekundarne efekte, ipak je evidentno, da su najveća davanja poljoprivredi od poreskih obveznika i potrošača u USA, Japanu i EZ-u, to su zemlje s najjačim agrarnim protekcionizmom, najvišom zaštitom poljoprivredne proizvodnje, te bi svako smanjivanje tih davanja utjecalo na dohodak poljoprivrednika. Pri tome bi u slučaju smanjivanja subvencija potrošači i poreski obveznici "profitirali" uslijed nižih cijena hrane i nižeg oporezivanja.

Iako je podrška kroz mehanizam tržišnih cijena glavna poluga putem koje se održavaju dohoci farmera, ipak se u mnogim OECD zemljama podrška daje direktno farmerima putem davanja u novcu iz nacionalnih budžeta. Primjenjuju se mnoge mjere direktne dohodovne podrške. One uključuju dopunsko plaćanje proizvođačima, koji su subvencionirani na bazi proizvodnje, plaćanja po glavi stoke ili površini zemlje, kompenzacije za gubitak dohotka (zbog suše ili poplave ili privremenog sniženja cijena), plaćanja za povlačenje zemljišta iz tekuće poljoprivredne proizvodnje ili preuzimanje alternativnih aktivnosti i podršku domaćinstvima s niskim dohocima.¹

1.1 Europska Ekonomska zajednica i agrarna politika

Od posebnog je interesa sagledati mehanizme funkcioniranja Europske zajednice. Zajednička agrarna politika EZ (Common Agricultural Policy - CAP) spada među najznačajnije dijelove izgradnje zajedničke ekonomske politike uopće. Osnovni cilj te politike bila je podrška povećanju poljoprivredne proizvodnje u zemljama članicama Zajednice. Već u Rimskom ugovoru o osnivanju EZ (1957.) -bilo je povećanje poljoprivredne proizvodnje definirano kao jedan od ciljeva.

Zajednička agrarna politika (CAP) koja počinje djelovati od januara 1962.godine oslanja se na nekoliko bitnih principa od kojih se može spomenuti izgradnja zajedničkog tržišta poljoprivrednih proizvoda koje vodi potpunoj carinskoj i trgovinskoj uniji 1992. (slobodna cirkulacija poljoprivrednih proizvoda); preferencije Zajednice

1 The OECD Observer "Agricultural policy and the Urgency of Reform", Observer No 168, February/March, 1991.

(zaštita unutrašnjeg tržišta, pri čemu su unutrašnje cijene općenito iznad svjetskih) te solidarnost financiranja. Financiranje te zajedničke

agrarne politike vrši se preko Europskog agrarnog fonda (FEOGA) koji se sastoji iz dva dijela: sektora "garancije" (čiji je zadatak financiranje upravljanja tržištem) i sektora "orijentacije" (financiranje zajedničkih troškova poboljšanja strukture poljoprivrede). Unatoč tome što se daleko veća sredstva odobravaju poljoprivredi putem nacionalnih budžeta zemalja članica, Fond je u cjelini značajno djelovao na poboljšanje uvjeta proizvodnje u zemljama članicama, podsticao proizvodnju i izvoz. Sredstva Europskog agrarnog fonda kontinuirano su se povećavala, počevši od 1962. godine (sa skromnih 29 milijuna obračunskih jedinica²) dostigavši 20.5 milijardi ECU 1985. g., a u 1988.g. dostižu već 28.2 milijarde ECU, tako da te godine, udio sredstava fonda u budžetu EZ čini 71%.³

Sredstva Fonda namijenjena su za intervenciju u cilju potpore u pojedinim sektorima poljoprivredne proizvodnje kao i za subvencioniranje izvoza proizvoda koji su pod specijalnim režimom EZ-e, a koji su od interesa i za izvoz nekih perifernih zemalja ne-članica (primjer Jugoslavije).

Zbog uvida u strukturu trošenja sredstava Fonda, u tablici 2. dajemo podatke o rasporedu tih sredstava za neke godine od 1972. do 1988. godine. Pri početku rada Fonda 1962. godine, u strukturi izdataka Fonda žito je imalo učešće od čak 97.3%, a meso i jaja 2.7%.⁴

Obrnuto 80-tih godina dolazi do pomicanja u strukturi sredstava Fonda od biljne proizvodnje ka stočarstvu i sektoru mlijeka i mliječnih proizvoda.

2 Do 1979. g. u upotrebi je zajednička obračunska jedinica (1 obrač. jedinica = 1.25 \$) nakon čega se uvođenjem Evropskog monetarnog sistema (ožujka 1979. g.) zamjenjuje ECU-jem (evropskom jedinicom valute), 1 ECU = 1.7\$ 1989. g.

3 Vidi: godišnje izvještaje Europske zajednice

4 XIV godišnji izvještaj Europske Zajednice, Bruxelles, 1981. g.

Tablica 2 Raspored sredstava Europskog agrarnog fonda na pojedine sektore
Distribution of F E O G A funds

(u mil. ECU, FEOGA=100)

SEKTOR	1972.		1976.		1980.		1984.		1986.		1988. 1)	
	iznosi	%	iznosi	%	iznosi	%	iznosi	%	iznosi	%	iznosi	%
Žita i riža/ Cereals and rice	1093,3	39,6	721,8	12,4	1666,4	14,5	1697,8	8,9	3484,9	15,2	5956,0	21,1
Mlijeko i mlij. prerađ./ Milk and milk prod.	718,5	26,0	1930,1	33,1	4929,6	42,8	5441,7	28,6	5405,8	23,6	6571,0	23,3
Ulja i masnoće/ oils and fats	430,2	15,6	441,8	7,6	787,0	6,8	1752,0	9,2	2631,8	11,5	4044,0	14,3
Šećer/ Sugar	170,0	6,2	270,4	4,6	696,5	6,1	1631,5	8,6	1725,5	7,5	1975,0	7,0
Meso i jaja/ Meat and eggs	77,6	2,8	820,4	14,0	1422,0	12,4	3246,0	17,1	4348,2	19,0	4464,0	15,8
Voće i povrće/ Fruit and vegetables	70,2	2,5	532,2	9,1	659,0	5,7	1454,6	7,6	986,0	4,3	1137,0	4,0
Pića i duhan/ Wine, tobacco	175,0	6,3			632,0	5,5	1999,0	10,5	1413,0	6,2	2432,0	8,6
Ostalo 2)/ Other	25,0	1,0	900,4	15,5	138,6	1,2	1123,9	6,0	2142,2	9,3	451,8	1,6
Sredstva za sektor orijentacije/ Appropriations guarantee sector	..		218,2	3,8	576,4	5,0	676,2	3,5	773,5	3,4	1157,3	4,1

Izvor: Izvedeno na osnovi podataka iz publikacije "Opći godišnji izvještaj Europske ekonomske zajednice", za godine 1972., 1976., 1980., te izvještaja za 1987. za godine 1984., 1986 i 1988. (T 86).

1) = podaci prije projekta budžeta za 1988.

2) = uključuje ostale proizvode, kao i iznose, koji se upotrebljavaju za tzv. prilagođavanja proširenja Zajednice, a također i iznose monetarnih kompenzacija.

Na tablici se vidi da u strukturi sredstava Fonda, s najvišim postotkom participiraju žita, mlijeko i mliječni proizvodi; porast pokazuje i meso, kod kojih je stupanj zaštite viši nego kod mediteranskih proizvoda poput voća, povrća i vina. Nakon ulaska Portugala i Španjolske u EZ 1986. godine, dolazi do daljnjeg smanjenja sudjelovanja sredstava Fonda u odnosu na 1984. godinu, kod voća i povrća (sa 7,6% na 4,3%) kao i kod grupe pića i duhana (sa 10,5% na 6,2%). Može se reći da zajednička

agrarna politika osigurava veću zaštitu dohodaka farmerima sjeverne Europe, što pogoduje stvaranju regionalne neravnoteže ili odnosu centra-periferije unutar integracije. Iako se u tu svrhu primjenjuju programi regionalne zaštite koji osiguravaju dodatna sredstva putem socijalno strukturalnih fondova, distorzije u stupnju zaštite među proizvodima ostaju.

Glavna karakteristika Zajedničke agrarne politike EZ jest politika cijena. Ta se politika ostvaruje na unutrašnjem i vanjskom planu. Na unutrašnjem planu to je stvaranje zajedničkih jedinstvenih cijena, niveliranih za cijelo područje EZ. U tu politiku u oblasti cijena uključeno je preko 90% poljoprivrednih proizvoda.

Drugi aspekt zajedničkih cijena odnosi se na ograđivanje od vanjskog svijeta specijalnim taksama, tzv. prelevmanima. Te se takse naplaćuju prilikom ulaska strane robe na tržište EZ. Prelevmani predstavljaju razliku između garantiranih i zajedničkih cijena Zajednice. Tako određena cijena se naziva indikativna (orijentaciona) cijena. Ona je u stvari srednja cijena koja se određuje na osnovu najnižih i najviših cijena. Pored ovih cijena, mehanizam još poznaje tzv. cijene intervencije koje propisuje Komisija, a mogu biti 10% niže ili više od nivoa indikativne cijene. Ona je najniža donja granica cijena za proizvođače u EZ. Prema tome indikativna cijena je osnovna cijena u sistemu zajedničkih cijena EZ. Ona je osnovica za opći nivo podrške poljoprivredi i za vanjsku zaštitu. Služi kao osnova utvrđivanja tzv. "praga cijena" i visine prelevmana, pri čemu je ekonomski smisao cijelog sistema da se "ekonomski održivim" proizvođačima osiguraju sigurni dohoci. Prag cijena je neposredna osnova za utvrđivanje visine prelevmana koji se naplaćuje na granici. To je minimalna cijena po kojoj uopće neki proizvod može ući na tržište EZ. Do te visine zamlje uvoznice u EZ moraju plaćati specijalnu taksu tj. prelevman. Dakle "prag cijena" ima funkciju da izravna ulaznu cijenu u EZ sa svjetskom cijenom i time u stvari tu cijenu približava već određenoj "indikativnoj" cijeni. Zbog toga prag cijena čini osnovnu barijeru koju strani uvoznik mora savladati tako što će snižavati svoje cijene za visinu prelevmana da bi uopće mogao plasirati svoje proizvode na tržištu EZ.⁵

Značajan faktor povećanja poljoprivredne proizvodnje je svakako koncentracija zemljišnog posjeda. Uvođenje nove poljoprivredne tehnologije ubrzalo je proces koncentracije zemljišnog posjeda, što je poticalo intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje i povećanje produktivnosti rada. Tendencije povećanja prosječne veličine posjeda prvenstveno su prisutne kod zemalja europskog centra.

Ruralni egzodus omogućio je krupnijim gospodarstvima da preuzmu zemljište onih koji su napuštali poljoprivredu. U periodu između 1960. i 1980. godine u zemljama članicama Europske Zajednice godišnji se broj gospodarstava smanjivao za 2% ali je 1980. godine bilo ukupno još uvijek oko 5,5 milijuna gospodarstava. Porasla je međutim, prosječna veličina posjeda u Zajednici, od 11,2 ha u 1960. godini

5 R. Jovančević: "Poljoprivreda i izvoz", Naše teme, br. 10, Zagreb, 1988.

na 18 ha u 1980.godini. Godine 1983. smanjuje se prosječna veličina gospodarstava u Zajednici, ali prvenstveno zbog uključivanja u analizu dviju perifernih zemalja - Španjolske i Portugala. Kako se mijenjala prosječna veličina posjeda zemalja članica EZ od 1960. do 1980.godine vidljivo je iz slijedeće tabele:

Tablica 3 Prosječna veličina poljoprivrednog zemljišta u poljoprivrednim gospodarstvima zemalja članica Evropske zajednice 1960-1980. godine

Average Area of Agricultural Holdings in EC Countries

(u ha)

Zemlja	1960.	1970.	1975.	1980.
Belgija	8,2	11,6	13,9	15,4
Danska	15,7	20,7	22,6	25,0
Engleska	32,0	56,8	64,3	68,7
Francuska	17,0	21,0	24,3	25,4
Grčka	4,0	4,3	4,3	4,3*
Irska	17,1	17,7	22,3	22,5*
Italija	6,8	7,5	7,5	7,4*
Luxemburg	13,4	19,4	23,5	27,6
Nizozemska	9,9	13,0	14,4	15,6
SR Njemačka	9,3	11,7	13,8	15,3
EZ - 10	11,2	14,0	15,3	18,0
Portugal	-	-	-	5,6**
Španjolska	-	-	-	10,7**
EZ - 12	-	-	-	12,5

Izvor: Eurostat, 1982., za Portugal i Španiju: "The Common Agricultural policy and its Reform", European Documentation, Periodical 1/1987., p. 44.

*Podaci za 1977. godinu

** Podaci za 1983. godinu.

Većina zemalja članica Europske Zajednice povećava ubrzano prosječnu veličinu posjeda nakon 1960.godine. Tako je u promatranih 20-tak godina Engleska udvostručila prosječnu veličinu posjeda, SR Njemačka je povećala za dvije trećine, Francuska za 50%, Nizozemska za 58% itd. Nasuprot tome kod zemalja zapadnoeuropske periferije taj je proces povećanja prosječne veličine posjeda tekao mnogo sporije. Kod Irske je to povećanje u 1980.g. u odnosu na 1960.g. iznosilo 32%, dok Italija i Grčka najsporije povećavaju prosječnu veličinu posjeda: prva za 9%, a druga jedva 1%.

U usporedbi s drugim zemljama najniže prosječne veličine posjeda pokazuju međutim nove članice EZ (iz 1986. godine) Portugal (5,6 ha) i Španjolska (10,7ha).

Za zemlje članice Europske Zajednice karakteristično je, da je ulazak u tu integracijsku grupaciju omogućio mnogim zemljama proširenje tržišta za poljoprivredne proizvode; ujedno i više cijene proizvođačima u odnosu na svjetske cijene. Ta je politika poticala ekspanziju proizvodnje koju je bio u stanju osigurati upravo veliki posjed. Zajednička agrarna politika djelovala je u pravcu okrupnjavanja posjeda. Naime, kroz mehanizme cjenovne podrške farmerima sa višim nivoom proizvodnje i dohodaka ta je politika omogućila veće koristi od ove podrške (cjenovne) upravo velikim farmama. O tom je kriteriju, da li farma ulazi u kategoriju velike ("large") ili veoma velike ("very large") ekonomije ovisila participacija pojedinih zemalja u ukupnoj cjenovnoj podršci. U Nizozemskoj je 1983. godine bilo u kategoriji gospodarstava sa velikim ekonomijama takvih 62% gospodarstava, dok ih je u Irskoj bilo samo 5%, a manje od 1% u Grčkoj.⁶ Tako su zemlje sa veoma "velikim farmama" različito sudjelovale u cjenovnoj podršci: na prvom mjestu nalazila se Engleska, na drugom Nizozemska, na trećem Danska itd., dakle upravo razvijene zemlje članice EZ, dok su se na dnu ljestvice nalazile Irska i Grčka tj. periferne zemlje-članice. Iako Europska Zajednica (bez Španjolske i Portugala) iskazuje povećanje prosječne veličine posjeda u vremenu od 1960.- 1980. od 0,34 ha godišnje, to međutim, predstavlja još uvijek zaostajanje u odnosu na druge centre u svijetu (SAD, Kanada, Australija). Kod SAD-a je povećanje prosječne veličine posjeda u periodu od 1960-1982. iznosilo 3 ha godišnje. Iz toga proizlazi, da će europske zemlje u budućnosti sve teže sustizati ove izvan europske centre, koji, postaju sve konkurentniji, snažniji i jačaju konkurenciju u poljoprivrednoj proizvodnji.

Zajednica je zahvaljujući razvijenoj agrarnoj politici putem zaštitnih mehanizama cijena, subvencija i protekcionizma, povećala proizvodnju, ali i produktivnost u poljoprivredi. Značajno je porasla produktivnost rada u 1988. godini u odnosu na 1973. godinu. U tom periodu EZ povećava proizvodnju pšenice tvrde (sa 33,3 q na 54,3 q/ha) pod direktnim utjecajem vanjske zaštite. Naime, s padom svjetskih cijena pšenice došlo je do porasta "praga cijena" koja je porasla za pšenicu tvrdu sa 159,3 ECU/t u periodu 1973/74 na 352,4 ECU/t u periodu 1986/87. U 1987/88 nije došlo do značajnijeg porasta indikativne cijene niti cijene intervencije (ostaju na nivou 86/87 godine), što upućuje na zaključak o proizvodnim viškovima pšenice u EZ. U porastu je također proizvodnja kukuruza (sa 48,5 na 69,8 q/ha⁷), šećera (sa 5,6 na 7,3 t), mlijeka (sa 3,6 na 4,6 tisuća litara/kravi godišnje) itd...

6 Economics and Rural Welfare Research Centre, The Changing CAP and its Implications, Dublin, 1986., p. 11.

7 La situation dans la Communaute', 1986.,1989.

Zajednica je povećala svoju proizvodnju i tamo gdje ima i tamo gdje nema komparativnih prednosti, koristeći brojne nezarinske barijere, i izvozne subvencije koje su sve više supstituirale proizvodne komparativne prednosti. Povećavajući svoj stupanj samodovoljnosti iz vlastite proizvodnje Zajednica je postala izvoznikom agrarnih proizvoda. Kako se kretao nivo samodovoljnosti pojedinih proizvoda, prikazuje tablica 4:

Tablica 4

Kretanje samodovoljnosti u EZ (u %)
 Self - Supply Rate of EC

PROIZVOD	EZ (6)		EZ (9)		EZ (10)	EZ (12)	Porast samodovoljnosti
	1956/60.	1970/71.	1967/68- -1969/70.	1975/76 1977/78.	1982/ /83/1984.	1987/88.	
Žita (isklj. riža)/ Cereals (exl. rice)	85	86	86	87	109	111	+26
Pšenica/ Wheat	90	98	94	100	126	119	+29
Kukuruz/ Maize	64	66	45	50	79	91	+27
Ječam/ Barley	84	91	103	103	114	117	+33
Meso (total)/Meat	95	94	93	96	101	102	+7
Govede i teleće meso Beef and veal	92	89	90	97	..	107	+15
Svinjsko meso/ Pigmeat	100	101	100	100	..	103	+3
Šećer/ Sugar	104	106	82	111	..	127	+23
Svježe voće/ Fresh fruit	94	88	80	77	85	87*	-7
Svježe povrće/ Fresh vegetables	104	99	98	93	100	107*	+3
Vino/ Wine	89	104	97	98	102	104*	+15

Izvor: Bulletin of the European Communities, Supplement 6/80; The Common Agricultural Policy and its Reform, European Documentation, Periodical 1/1987; Rapport 1987. i 1988.

* podaci za 1984/85.

Evidentno je da je Europska Zajednica dostigla visok nivo samodovoljnosti (koji je još viši ukoliko bi uzeli podatke za 1984/85, prije ulaska Španije i Portugala u EZ), te da je uvoz ograničen na sve manji broj proizvoda (prvenstveno voća) koji se mogu plasirati na to tržište (što naročito pogađa periferne zemlje - nečlanice). No iako je Zajednica kao cjelina suficitna žitom, još uvijek iskazuju deficit u periodu 1983/87,

neke periferne članice EZ poput Irske (-147 tisuća t), Italije (-6,2 mil t), Portugala (-2,2 mil t) i Španjolske (-2,8 mil t).⁸

Europska Zajednica unatoč deklarativnom opredjeljenju o smanjivanju subvencija i nadalje pokazuje tendenciju povećanja subvencija proizvođačima (producer subsidy) govedjeg mesa (sa 50% u 1984. na 59% u 1988.), ovčjeg mesa (sa 62% na 66%), pilećeg mesa (sa 22% na 27%), a najmanje svinjskog (sa 6% na 7%).⁹ To se djelomice može pravdati proširenjem EZ-e 1986. godine, ali ostaje činjenica da do smanjenja subvencija ne dolazi.

Podaci o stupnju samodovoljnosti govore da je EZ u cjelini zahvaljujući politici podržavanja proizvodnje bila u stanju da podrži razvoj proizvodnje u onim zemljama gdje su najpovoljniji uvjeti za razvoj govedarske proizvodnje, povećavajući stupanj samodovoljnosti u Danskoj, Irskoj, Nizozemskoj, Francuskoj, Njemačkoj te Belgiji i Luksemburgu. Obrnuto, stupanj samodovoljnosti je smanjen kod perifernih zemalja naročito onih koje su ulazile u EZ-u u 80-tim godinama (Grčka, Španjolska, Portugal).

Međutim, ovaj stupanj samodovoljnosti razvio se iza visokog carinskog zida kog je uspostavila zajednička agrarna politika. Zato te visoke cijene i visok nivo proizvodnje nisu stabilni ni dugovječni. Općeniti otpor zapadnoeuropskih proizvođača protiv smanjivanja poljoprivrednih carina u okviru GATT-a jasan je znak da ti proizvođači osjećaju prijetnje do kojih bi došlo smanjivanjem do sada visokih cijena za te proizvode. Vrlo je vjerojatno, da ukoliko bi se prelevmani za uvoz mesa u EZ smanjili, smanjio bi se stupanj samodovoljnosti s jedne strane, a da bi konkurentna sposobnost istočne i zapadne periferije Europe postala veća omogućavajući optimalniju alokaciju proizvodnje unutar europskog prostora.

Eventualno proširivanje EZ-e bez obzira na ishod GATT-ovih pregovora odmah bi dovelo do drukčije alokacije proizvodnje mesa, pa je i to jedan od razloga zbog kojih se odgađa primanje novih članova.

Učešće Zajednice u svjetskom izvozu hrane i ostalih poljoprivrednih proizvoda 1986. godine bilo je oko 12.3%. No unatoč tome EZ ima i dalje negativnu trgovinsku bilancu tim proizvodima, deficit je u 1986. godini iznosio oko 24 mlrd. ECU (međutim to predstavlja smanjenje u odnosu na 1984.g. kada je iznosio 28.4 mlrd. ECU).¹⁰

Od zemalja nečlanica, najveći dio vanjskotrgovinske razmjene poljoprivrednih proizvoda Zajednica ostvaruje s industrijski razvijenim zemljama (USA, Kanada, Japan), iako posljednjih godina dolazi do smanjivanja učešća u strukturi ukupnog poljoprivrednog uvoza iz razvijenih zemalja (sa 41,3% u 1984. na 38% u 1986.) te s njima Zajednica smanjuje svoj trgovinski deficit (sa 10,9 mlrd. ECU u 1984. na 5,6 mlrd ECU u 1986.).

8 FAO Trade Yearbook

9 OECD: Agricultural Policies Market and Trade, Paris, 1989.

10 La situation de l'agriculture dans la Communaute'...ibid. (T/155)

Zajednica ostaje tradicionalni uvoznik poljoprivrednih proizvoda u 1988. godini zadržavši deficit na nivou od 24 mlrd ECU¹¹. Taj se uvoz odnosi prvenstveno na proizvode koji se ne proizvode u EZ (kava, kakao, čaj, južno voće), zatim soju, manioku, pamuk i drugo. Gotovo polovicu deficita ostvarila je s jednom industrijskom i pet tipično poljoprivrednih zemalja. Tako je EZ iskazala deficit u 1988. godini sa SAD-om (3,1 mlrd ECU), Brazilom (4,4 mlrd ECU), Argentinom (2,2 mlrd ECU), Australijom (1,6 mlrd ECU), Novim Zelandom (1,3 mlrd ECU) i Kanadom (0,3 mlrd ECU). Stoga su te zemlje najkritičnije prema zajedničkoj agrarnoj politici EZ, koja ima određene reperkusije na izvoz tih zemalja u Zajednicu.¹²

Istovremeno je u porastu intra-trgovina Zajednice, koja je 1973. iznosila 15,5 mlrd ECU, da bi 1986. dostigla 69 mlrd ECU. Naime, istraživanja pokazuju da je svako proširenje Zajednice utjecalo restriktivno na izvoz trećih zemalja na to tržište, a istovremeno povećavalo intra-trgovinu Zajednice. Tablica 5. zorno pokazuje smanjivanje razmjene poljoprivrednih proizvoda sa zemljama nečlanicama. Razmjena poljoprivrednih proizvoda između EZ-12 i trećih zemalja (iznad 200 mil ECU izvoza) koncentrirana je regionalno na 25 zemalja na koje je 1984. otpadalo 72,9% izvoza (24 mlrd ECU), a 1986. to se učešće smanjuje na 71,5% (20,6 mlrd ECU).

Značajno je za našu analizu istaknuti, da zemlje mediteranskog bazena¹³ unatoč određenih koncesija i preferencijalnog tretmana kod pojedinih proizvoda u razmjeni sa Zajednicom, smanjuju svoje učešće u strukturi izvoza poljoprivrednih proizvoda na tržište EZ (sa 16,5% u 1984. na 12,9% u 1986.). Na taj pad učešća značajno je utjecao pad izvoza poljoprivrednih proizvoda afričke periferije (Egipta, Alžira, Libije i Maroka), koja smanjuje svoje učešće u strukturi izvoza EZ sa 10 % u 1984. (3,3 mlrd ECU) na 7,2% u 1986. (2,1 mlrd ECU).

Razlozi su tome opadanje samodovoljnosti afričke periferije, što je u vezi s naraslom potražnjom uslijed rastućeg stanovništva, urbanizacije i poboljšanih dohodaka. Problem također predstavljaju poteškoće plasmana poljoprivrednih proizvoda mediteranskih zemalja - nečlanica na tržište Zajednice gdje ponuda konstantno premašuje potražnju, a posebno nakon trećeg proširenja Zajednice (ulaskom Portugala i Španjolske koje su i same velike izvoznice mediteranskih proizvoda - vina, grožđa, maslinovog ulja, agruma - one su stekle prednost pred afričkom periferijom). Opadanje izvoza trećih zemalja u EZ, je između ostalog uvjetovano agrarnim protekcionizmom Zajednice kojeg provodi intervencijom u oblasti proizvodnje i intervencijom u vanjskotrgovinskoj razmjeni poljoprivrednih proizvoda. Intervencija na sektoru uvoza u direktnoj je vezi s intervencijom na sektoru proizvodnje jer se

11 La situation de l'agriculture dans la Communauté, 1988.

12 La crise agricole, J.Y. Dupre' ets. Yrles, La documentation, Paris, 1991.

13 Mediteranski zaljev obuhvaća: Alžir, Maroko i Tunis (zemlje Maghreba-arapsko značenje Zapada), Egipat, Jordan, Libanon, Siriju (zemlje Mashreka-arapskog značenja Istoka), Izrael, Maltu, Cipar, Tursku, Libiju i Jugoslaviju.

subvencioniranjem proizvodnje ova održava na visokom nivou, najčešće sa značajnim viškovima koji idu u izvoz, pa tako konkuriraju na svjetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda. Prema tome, Europska Zajednica ovakvom dvostrukom podrškom poljoprivredi, ne samo da štiti vlastito tržište od efikasnije konkurencije izvana, već specijalnom podrškom vlastitoj poljoprivrednoj proizvodnji i izvozu direktno konkurrira na tržištu trećih zemalja tradicionalnim poljoprivrednim proizvođačima, među kojima i pojedinim perifernim zemljama. To se u prvom redu odnosi na tržište SSSR-a, značajnog uvoznika žita, kao i na tržište tzv. petro-zemalja, koje godišnje uvoze gotovo dva milijuna tona mesa.

Tablica 5 Trgovina poljoprivrednim proizvodima Europske zajednice (1973-1986.)
EC Agricultural Trade
(u mlrd. ECU)

Godina/ Year	Uvoz iz zemalja ne- članica/ Imports from non- members	Izvoz u zemlje :/ Exports to countries:		Saldo s ne - članicama/ Balance of trade with non members
		ne - članice/ non-members	članice/ members	
1973.	24,0	7,4	15,5	16,6
1974.	27,4	9,4	18,8	18,0
1975.	25,4	9,5	20,8	15,9
1976.	32,7	10,9	24,8	21,8
1977.	38,5	13,1	27,6	25,4
1978.	37,0	13,8	30,5	23,2
1979.	40,8	15,6	33,5	25,2
1980.	42,2	19,6	35,8	22,6
1981.	45,2	26,4	41,4	18,8
1982.	48,3	25,9	47,6	22,4
1983.	50,7	26,8	50,7	23,9
1984.	58,6	31,7	57,1	26,9
1985.*	60,6	34,8	66,4	25,8
1986.*	52,8	28,8	69,0	24,0

Izvor :The Common Agricultural Policy and its Reform, European Documentation, Periodical, 1/1987., i Rapport 1987., *ibid.*

* EZ - 12

Europska Zajednica je razrađenom politikom carinske i druge zaštite (proizvođačkim subvencijama PSE) omogućila značajno povećanje proizvodnje, kao i povećanje stupnja samodovoljnosti te je od neto uvoznika poljoprivrednih proizvoda postala neto izvoznikom za neke grupe proizvoda (npr. kod žita, gdje u periodu

1969/71. bilježi deficit od -16.2 mil. tona, da bi u periodu 1983/85. postala suficitnom 17.2 mil. tona, a 1986. godine već suficit dostiže 22.4 mil. tona). Agrarna politika EZ djelovala je u pravcu intezivnijeg iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, poticala je primjenu nove tehnike i tehnologije, što je sve djelovalo na koncentraciju zemljišnog posjeda u razvijenim zemljama-članicama EZ. To nije bio slučaj kod perifernih zemalja, ali ispoljile su se i određene negativnosti: postojeći nivo zaštite, naime, poticao je poljoprivrednike na upotrebu marginalnih zemljišta, koji su postajali cjenovno regulatorni što je poskupljivalo troškove proizvodnje. Najnovijim mjerama EZ, nastoji se prevladati taj problem putem programa "ostavljanja zemljišta neobrađenim" (set aside), a država daje određene nadoknade proizvođačima. Iako je program donesen u cilju smanjenja proizvodnje žita, kao i zaštite proizvođača koji su najranjiviji, ocjenjuje se da će farmeri napuštati zemljište najlošije produktivnosti (marginalna zemljišta), a mnogo intezivnije obrađivati preostalo zemljište.

Zajednička agrarna politika (CAP) djelovala je poticajno na porast poljoprivredne proizvodnje, ali je ta proizvodnja skupa i opterećuje nacionalne budžete zemalja-članica. Kako je osamdesetih godina došlo do pada cijena na svjetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda, a EZ nije htjela bitnije smanjivati garantirane cijene svojih poljoprivrednih proizvoda sve su veće subvencije bile potrebne kao poticaj proizvodnji i osiguranju dohodaka proizvođačima. Unatoč povećanim izdacima iz budžeta, subvencije su se relativno smanjivale, pa stoga zajednička agrarna politika nije uspijevala u posljednjih nekoliko godina ostvariti glavni zadatak - zaštitu dohodaka farmera i seljaka.

Sve su veći pritisci izvan EZ, da se ukine praksa subvencioniranja izvoza. Taj su zahtjev naročito ispoljile SAD i grupa Cairns u Urugvajskom krugu multilateralnih trgovinskih pregovora u okviru GATT-a, tražeći drastično ograničavanje i postupno ukidanje vladinih politika koje utječu na međunarodnu trgovinsku razmjenu poljoprivrednih proizvoda.¹⁴ S druge strane SAD se pribojava da bi unifikacija Europske zajednice u 1992. godini mogla pojačati protekcionizam prema vani (naročito u pogledu vancarinskih barijera).¹⁵ Vrlo je vjerojatno da će se sukobi interesa između SAD i EZ produbiti, budući da nema izgleda da bi Europska zajednica napustila zajedničku agrarnu politiku koja čini temeljni stup agrarne politike, iako će do određene transformacije morati doći (reforme CAP).

Eventualna liberalizacija trgovine poljoprivrednim proizvodima u okviru GATT-a dovela bi do smanjivanja cijena poljoprivrednih proizvoda na tržištu EZ, što bi imalo za učinak smanjenje proizvodnje i viškova proizvodnje kao i smanjenje izdataka za subvencije iz budžeta. Na dugi rok došlo bi do uravnoteženja ponude i potražnje

14 C.L.J. van der Meer: "Razvoj poljoprivrede u Evropskoj Zajednici i efekti zajedničke poljoprivredne politike, Savremenost, br.5-6, Novi Sad, 1989.

15 V.Stipetić: "Urugvajska runda pregovora GATT-a i jugoslavenska poljoprivreda", Poseban otisak iz Edicije Ekonomski problemi, JAZU, Svezak 11, Zagreb, 1990.

poljoprivrednih proizvoda, na svjetskom nivou, a potrošači bi snosili manji teret troškova.¹⁶ S druge strane; prema procjeni UN, liberalizacija cijena poljoprivrednih proizvoda dovela bi u EZ do opadanja prihoda od izvoza (-5.141 mil.\$-1985/87.), ali i do porasta blagostanja (1.430 mil.\$), dok bi SAD ostvarile najveći porast prihoda od izvoza u slučaju potpune liberalizacije (4.433 mil.\$) i porast blagostanja (2.829 mil.\$). Mnogo bi nepovoljniji scenarij za SAD bilo 20% sniženje zaštitnih proizvođačkih cijena (porast dohotka od izvoza iznosi u tom slučaju svega 294 mil.\$) kao i u slučaju eliminacije izvoznih subvencija (704 mil. \$). Stoga je i razumljivo zalaganje SAD da pri multilateralnim trgovinskim pregovorima zahtjeva potpunu liberalizaciju cijena poljoprivrednih proizvoda ukidanjem svih vrsta carina.

1.2 Istočnoeuropska integraciona grupacija - SEV i poljoprivreda

Nakon II.svjetskog rata, zaostale agrarne zemlje Bugarska, Rumunija, kao i agrarno-industrijske zemlje Čehoslovačka, DR Njemačka i SSSR osnivaju 1949. godine nadnacionalnu ekonomsku integraciju - SEV (Savez ekonomičeskoj vzaim-pomošti).¹⁷ Zajednica je osnovana s ciljem ubrzavanja privrednog razvoja i tehničkog progresa tih zemalja, podizanjem nivoa industrijalizacije, porasta produktivnosti rada i postupnog zbližavanja ekonomske razvijenosti članica. Traženjem bržeg razvoja socijalističkih država, zajednica je imala ekonomsko politički karakter.¹⁸

SEV nema tako razrađene mehanizme agrarne politike kao što je to u slučaju kod EZ-e. Nema jedinstvene agrarne politike, niti zajedničkih cijena, niti regionalne politike pa nedostatak CAP-a ima katastrofalne posljedice. Zemlje istočnoeuropske integracije, nasuprot EZ, smanjuju svoje učešće u strukturi svjetskog poljoprivrednog izvoza, pri čemu je to smanjenje prisutno kako kod SSSR-a (sa 2.2% u 1972. na 1.7% u 1987. godini) tako i kod preostalih europskih članica SEV-a, iako manje (sa 2.8% na 2.7% u navedenim godinama). Nasuprot tome zemlje SEV-a povećavaju uvoz, a time i trgovinski deficit poljoprivrednih proizvoda (naročito kod žita, mesa, voća, vina, duhana). Kod žita je deficit iznosio 3.9 mil. tona u 1968/72., da bi dosegao 35.1 mil. tona u 1983/87.; pri čemu najveći dio neto uvoza otpada na SSSR (31.6 mil. tona u 1983/87.). Stoga je razumljivo što se za to tržište velike apsorpcione moći bore i na njemu konkuriraju tri razvijena centra (Sjeverna Amerika, Europa i Oceanija) kako bi tamo dugoročno osigurale svoj plasman poljoprivrednih proizvoda. To je vidljivo iz podataka o uvezenim količinama na tržište SSSR-a, gdje se iz godine u godinu mijenja učešće pojedinih dobavljača (izvoznika) u strukturi uvoza. Za našu je analizu

16 V.Stipetić: Urugvajaska runda pregovora GATT-a, ibid.

17 Šestorici osnivača pridružuje se Albanija (1950.), koja od 1961. prestaje sudjelovati u radu organa, a 1956. uključuje se i Kina, koja također ne sudjeluje u radu od 1966. godine. Integracija se proširuje sa van-europskim članicama, ulaskom Mongolije (1962.) i ulaskom Kube (1972.g.).

18 M. Vukičević: SEV i problemi privrednog razvoja "tréeg sveta", Naučna knjiga, Beograd, 1989.

bitno da je došlo do promjene učešća pojedinih zemalja u ukupnoj strukturi uvoza SSSR-a pa je tako u godištu 1985/86. u odnosu na 1983/84. povećano učešće EZ-a (sa 20.5% na 32.3%), Kanada zadržava relativno visoko učešće s 29.2%, dok se učešće SAD smanjuje drastično (sa 22.6% na 1.2%) kao i učešće Argentine (sa 18.5% na 4.3%); Australija s druge strane povećava svoje učešće u izvozu žita u SSSR (sa 7.7% na 19.9%, a raste i učešće ostalih zemalja (13%).¹⁹

Tablica 6 Saldo izvoza i uvoza značajnijih proizvoda SEV-a (u 000 tona)
Balance Of Trade - The Main Products of Comecon

Proizvod/ Product	1968 - 1972			1983 - 1987		
	Izvoz/ Exports	Uvoz/ Imports	Saldo/ Balance	Izvoz/ Exports	Uvoz/ Imports	Saldo/ Balance
Žita/ Cereals	8.567	12.440	-3.873	4.726	39.845	-35.119
Meso/ Meat	537	355	+ 182	859	973	- 114
Voće/ Fruits *	536	1.470	- 934	672	1.814	- 1.142
Vino/ Wine	392	864	- 472	629	792	- 163
Duhan/ tobacco	96	129	- 33	80	165	- 85
UKUPNO/ TOTAL	10.128	15.258	- 5.130	6.966	43.589	- 36.623

Izvor: FAO Trade Yearbook.

(Uključeno 7 zemalja - istočnoeuropskih članica SEV-a.)

Kod mesa istočnoeuropske zemlje (Rumunija, Poljska, Bugarska i naročito Mađarska) povećale su u promatranih petnaest godina svoj izvoz mesa (sa 537 na 859 tisuća tona) ali su istodobno ČSSR, DDR i SSSR iznimno povećale svoj uvoz, pa je cijela grupacija SEV postala mesom deficitna (saldo mesa je u periodu 1968/72. iznosio +182 tisuća tona, danas -114 tisuća tona). Kod voća deficit se povećava (sa -934 na 1.142 tisuća tona) pri čemu se na tom tržištu stalno osjeća nezadovoljena potražnja naročito kad je u pitanju južno voće. Kod vina smanjivanje deficita je rezultanta "politike borbe protiv alkoholizma", a ne smanjivanja potražnje. Nezadovoljena tražnja naročito je izražena kad se spominje tržište kvalitetnih vina. Isti fenomen zapaža se i kod duhana, deficit se utrostručava, ali potražnja ostaje nezadovoljena naročito za kvalitetnijim duhanskim proizvodima.

Nepostojanje zajedničke agrarne politike u zemljama SEV-a uz slabosti nacionalnih politika, s politikom kolektivizacije, niskih cijena poljoprivrednih proizvoda i

19 J.P.Charvet: La guerre du ble',Ed. Economica, Paris, 1988.

drugim, uzrokovali su da je tržište zemalja SEV imalo stalno brži rast potražnje od ponude poljoprivrednih proizvoda. O tome najbolje govori slijedeća tablica.

Tablica 7 Ostvarene stope rasta agregatne potražnje poljoprivredne proizvodnje i stupanj samodovoljnosti
Self-sufficiency Rate in East European Countries

ZEMLJA/ COUNTRY	Stope rasta 1961-1985./ Rate of growth		Stupanj samodovolj. (u %)/ Self-supply rate (in %)	
	agregatne po tražnje/ Aggregate demand	poljoprivredne proizvodnje/ Agricultural production	1961-63.	1983-85.
Albanija	3,2	3,6	94	104
Bugarska	2,2	2,0	114	114
CSSR	1,5	2,2	84	98
DR Njemačka	1,6	1,9	83	91
Mađarska	2,2	3,1	102	124
Poljska	1,2	1,0	100	99
Rumunija	4,1	3,8	106	104
SSSR	2,5	1,9	100	92

Izvor: FAO, L'agriculture mondiale: Horizon 2000, Ed. Economica, Paris, 1989.

Iako je grupacija SEV u cjelini pokazivala bržu stopu rasta agregatne potražnje od agregatne ponude, to nije međutim slučaj kod Mađarske, DR Njemačke i ČSSR. Te su zemlje pokazivale brži rast agregatne ponude u razdoblju od 1961. do 1985. Te zemlje ujedno predstavljaju centar unutar te regionalne integracione grupacije, koje povećavaju nivo samodovoljnosti u poljoprivrednoj proizvodnji u periodu 1983/85. u odnosu na period 1961/63. i to: Čehoslovačka (sa 84% na 98%), Mađarska (sa 102 % na 124%) i DR Njemačka (sa 83% na 91%). No unatoč tome, povećanje stupnja samodovoljnosti nije odraz neke smišljene agrarne politike u cilju povećanja proizvodnje, kao što je to slučaj kod EZ, već je to postignuto zahvaljujući smanjenju uvoza posljednjih godina u DR Njemačkoj i ČSSR, inače tipičnih neto uvoznika poljoprivrednih proizvoda. Sve veća kriza privrede osamdesetih godina uz sve veći teret dugova, pojačala je tendencije autarhičnosti u zemljama SEV-a u cjelini. No, uvoz hrane, te primarne potrebe ljudskih bića, iz političkih razloga nije bio toliko podvrgnut restrikcijama.

Procesi demokratizacije koji su se odvijali u osamdesetim godinama tražili su da se nezadovoljena potražnja stanovništva podmiri, ako već ne može iz domaće proizvodnje, a ono iz uvoza. Na toj osnovi, suficit koga su 1970. ostvarivali u cjelini sa zemljama OECD kod poljoprivrednih proizvoda (475 mil. dolara) pretvorio se već

1975.g. u deficit od milijardu dolara, da bi 1980. dostigao 4,4 mlrd. dolara, a 1983.g. pao na 3.5 milijardi dolara, zbog pada cijena na svjetskom tržištu. Dok su 1970. godine sve istočnoeuropske zemlje (osim ČSSR i DDR-a) bile izvoznice poljoprivrednih proizvoda prema OECD-zemljama, dotle 1983.g. samo Bugarska, ČSSR i Mađarska imaju neznatni suficit (194 mil. dolara), što sve govori o dubokoj krizi agrarnog sektora u socijalističkim zemljama.

Dolazi do smanjivanja trgovine poljoprivrednim proizvodima između europskih socijalističkih zemalja, dok je u porastu trgovina sa razvijenim tržišnim privredama (OECD).

Kriza je naročito značajna zbog toga što unatoč postojanju ekonomske zajednice nisu bili razradjeni sistemi postupne eliminacije carina među zemljama članicama SEV, budući da su trgovinski odnosi i dalje ostali zasnovani na državnim trgovinskim ugovorima, sklapanim godišnje i petogodišnje, što je dopuštalo samo malu elastičnost u razmjeni, nezavisno o urodu u dotičnoj godini. Zato je učešće poljoprivrede u unutrašnjem prometu poljoprivrednih proizvoda SEV-a bilo i ostalo razmjerno malo (tablica 8.), svega 10% 1973. kao i 10 godina kasnije, za razliku od EZ, gdje je intra razmjena u silnom porastu (vidi tablicu 5.).

Na taj način slabosti vanjskotrgovinske politike potenciraju slabosti agrarne politike. Komplicirani sistem "osnov cijena" različit od svjetskih cijena i bilateralnog obračuna u rubljama predstavlja osnovu u razmjeni između članica SEV-a, dok se samo mali dio trgovine poljoprivrednim proizvodima obavlja u konvertibilnoj valuti prema svjetskim cijenama (sovjetsko-mađarska trgovina).²⁰

Planske cijene formirane u SEV-u zamagljuju stvarnu produktivnost rada i rentabilnost. Cijene nisu odraz stvarnih troškova proizvodnje, čak je karakteristično da troškovi tehnike i tehnologije nisu ukalkulirani u cijenu proizvodnje. Stoga u posljednje vrijeme dolazi do naglog skoka cijena u mnogim istočnim zemljama, kako bi se ublažilo dugogodišnje zaostajanje cijena, naročito poljoprivrednih proizvoda (primjer SSSR-a), koje je destimulativno djelovalo na porast poljoprivredne proizvodnje unatoč planskim opredjeljenjima.

20 Csaba Csaki: Zemlje SEV-a i svjetska trgovina hranom i poljoprivrednim proizvodima", Savremenost, br. 5-6., Novi Sad, maj-juni 1989.

Tablica 8. Vanjskotrgovinski promet između SEV-zemalja 1975., 1980. i 1983. godine
Intra-community Trade of Eastern European Countries

	1975.		1980.		1983.	
	uvoz/ imports	izvoz/ exports	uvoz/ imports	izvoz/ exports	uvoz/ imports	izvoz/ exports
A. APSOLUTNI IZNOSI (mil. US \$)						
Bugarska	1.141	1.165	1.941	1.969	2.055	2.250
CSSR	1.527	1.398	2.639	2.439	2.703	2.461
DDR	1.751	1.549	2.416	2.356	2.253	2.059
Mađarska	785	913	1.479	1.791	1.511	1.905
Poljska	1.739	1.717	3.274	3.356	2.431	2.412
Rumunija	533	533	1.086	1.086	788	788
SSSR	6.514	6.310	12.430	12.862	16.999	16.838
TOTAL	13.990	13.585	25.265	25.859	28.740	28.713
B. UČEŠĆE POLJOPRIVREDE (u %)						
Bugarska	3	13	11	11	15	13
CSSR	22	23	12	12	12	17
DDR	8	8	13	11	14	11
Mađarska	20	18	11	12	13	16
Poljska	12	12	15	15	16	13
Rumunija	3	3	3	3	4	4
SSSR	8	7	10	8	9	8
TOTAL	10	9	11	10	11	10

Izvor: OECD, East-West Technology Transfer, The Trade and Economic Aspects, By H.Wienert and J.Slater, OECD, Paris, 1986. (p.45-229.).

Dok su u tržišnim privredama primarni mehanizmi zaštite domaće proizvodnje cijene, tarife, kvote, poreske olakšice i dr., dotle se u zemljama SEV zaštita domaćeg tržišta provodi putem planskog sistema (samodovoljnost) i mehanizmom državne kontrole, koji također znači određeni stupanj protekcionizma, međutim, gotovo ga je nemoguće izmjeriti. Prema računima radjenim za Mađarsku, pokazalo se, da je za neke proizvode bio karakterističan čak negativan protekcionizam (manje vrednovanje domaćih proizvoda u odnosu na inozemne cijene) 80-tih godina, to je slučaj kod mesa i povrća. Obrnuto, koeficijenti nominalne zaštite rastu u 1983. godini u odnosu na 1980. godinu kod vina (sa 0,64 na 1,04), jabuka (sa 0,63 na 11,48) i kod svinjskih polutki, gdje do porasta zaštite dolazi već 1980. godine (1,30). Budući da je

u navedenom razdoblju došlo do pada cijena na svjetskom tržištu upravo za te proizvode, tvrdimo, da su navedene promjene upravo odraz promijenjenih cijena na svjetskom tržištu, a ne nekih bitnih promjena u odnosima domaćih cijena u Mađarskoj privredi. Treba naglasiti da do promjena dolazi posljednjih godina i u zemljama SEV-a, gdje se nastoji subvencijama potaći proizvođače na povećanje proizvodnje. Tako je 1985. godine u DR Njemačkoj država odobrila 78 maraka na ime subvencija na svaki iznos od 100 maraka namijenjen kupovini prehrambenih proizvoda. U Sovjetskom Savezu, udio subvencija je još veći, naročito kod proizvoda stočarstva, pa su prema računu Semenova (1987.) troškovi države za govedinu iznosili 5,42 rublje po kg, dok je cijena na malo bila svega 1,75 rubalja.

Zadržavanjem cijena prehrambenih proizvoda umjetno niskim imalo je za posljedicu da potrošači plaćaju direktno samo mali dio troškova. Stoga posljednjih godina dolazi do povećavanja cijena prehrambenih proizvoda potrošnje u mnogim zemljama (Bugarska, Mađarska, Poljska, Rumunija).²¹

Značajno je istaći, da bi Mađarska, kao izvoznica poljoprivrednih proizvoda, u slučaju da dođe do potpune liberalizacije trgovine poljoprivrednih proizvoda, ostvarila značajno povećanje prihoda od izvoza (58,1 mil dolara - 1985/87.), kao i blagostanja (36,6 mil dolara), dok bi Rumunija ostvarila porast prihoda od izvoza 54,1 mil dolara, a Bugarska 34,2 mil dolara, međutim porast blagostanja kod obiju zemalja bio bi svega 5,5 mil dolara. Ove bi zemlje ostvarile određene koristi i u slučaju scenarija 20% smanjenja podrške proizvođačima, odnosno eliminacije izvoznih subvencija, iako mnogo manje.²² Sve bi ostale članice SEV-a bilježile negativne odnosno obrnute tendencije od navedenih zemalja.

ZAKLJUČAK

Na kraju možemo konstatirati da je EZ putem zajedničke agrarne politike (CAP), a koja se ogleda u zaštitnom mehanizmu cijena, subvencija proizvođačima i potrošačima i protekcionizmu, osigurala poljoprivrednim proizvođačima stabilnost uvjeta privređivanja. Proizvođači su reagirali sa povećanjem proizvodnje povećavajući pri tome stupanj samodovoljnosti. Toga nije bilo u SEV-u pa su posljedice katastrofalne za poljoprivredu najvećeg broja zemalja unutar te integracije.

Agrarna politika EZ djelovala je u pravcu intenzivnijeg iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, poticala je primjenu nove tehnologije. Ali ispoljile su se i određene negativnosti: postojeći nivo zaštite poticao je poljoprivrednike na korištenje marginal-

21 FAO: *l'agriculture mondiale ...* ibid., p.113.

22 United Nations: *Agricultural Trade Liberalization in Uruguay Round*, United Nations, New York, 1990.

nih zemljišta koji su postajali cjenovno regulatorni, što je poskupljivalo troškove proizvodnje.

CAP je stvorila zonu sigurnosti na dugi rok štiteći proizvođača od nedostataka tržišta, ali su s druge strane ti proizvođači prodavali svoje proizvode subvencionirano (stoga postoji značajan otpor reformama CAP-a). Unatoč povećanim izdacima iz budžeta, subvencije su se relativno smanjivale, pa stoga CAP nije uspjela da ostvari glavni zadatak - zaštitu dohodaka farmera i seljaka. Značajni budžetski naponi nisu bili u stanju osigurati uravnoteženi razvoj poljoprivrede niti garantirati dohotke poljoprivrednicima. Za očekivati je bilo da će slobodna cirkulacija poljoprivrednih proizvoda imati za posljedicu specijalizaciju one proizvodnje u kojoj je pojedina regija najkonkurentnija. To se međutim nije dogodilo. Sistem Zajednice i perversije zaštićenog tržišta s visokim nivoom cijena strateških proizvoda djelovao je poticajno na tu proizvodnju, ali ne i na specijalizaciju (ista dinamika porasta proizvodnje žita u Francuskoj i Njemačkoj, porast proizvodnje šećera u Italiji itd.).²³ Stoga predstoji reforma CAP-a, koja se svodi jednim dijelom, na instrumente upravljanja tržištima (stabilizacija poljoprivrednih budžeta), a drugi dio čine mjere koje se odnose na gospodarstva, obradivo zemljište i strukturalne fondove.

Poljoprivreda mnogih perifernih zemalja traži isto (sigurnost, stabilnost uvjeta privređivanja) što se ne može osigurati na nekom unutrašnjem slabo razvijenom tržištu (primjer Jugoslavije i nekih zemalja istočne Europe). Neminovno je stoga da se neke periferne poljoprivrede uključe u velika tržišta, pri čemu izbor proizvodnje treba već sada prilagođavati budućim potrebama. Jedan od ključnih problema predstavlja nepostojanje međunarodnih komparativnih analiza troškova proizvodnje u poljoprivredi.

Za razliku od Europske Zajednice, SEV nije imao razradene mehanizme agrarne politike. Nije imao jedinstvene agrarne politike, niti zajedničkih cijena, niti regionalne politike, što je uz slabosti nacionalnih politika, sa politikom kolektivizacije, niskih cijena poljoprivrednih proizvoda i uzrokovalo da je tržište zemalja SEV-a imalo stalno brži rast potražnje od ponude. Kriza je naročito značajna zbog toga što unatoč postojanju Zajednice nisu bili razrađeni mehanizmi postupne eliminacije carina među zemljama članicama SEV-a, budući da su trgovinski odnosi i dalje ostali zasnovani na državnim trgovinskim ugovorima, sklapanim godišnje i petogodišnje, što je dopuštalo vrlo malu elastičnost u razmjeni. Zato je učešće poljoprivrede u unutrašnjem prometu poljoprivrednih proizvoda SEV-a bilo i ostalo razmjerno nisko, svega 10% 1973. godine kao i 10 godina kasnije, za razliku od EZ, gdje je intra razmjena u silnom porastu (iznosila

23 J. Yves Dupre et S. Yrles: La crise agricole. La documentation Française, Paris, 1991., p.34.

je 15,5 milijardi ecu u 1973. godini da bi 1986. godine dostigla 69 milijardi ECU, a danas već 77,9 milijardi ECU).

SAŽETAK

Regionalne integracije u Europi imaju duboke implikacije na razvoj poljoprivrede perifernih zemalja. Analiza govori o prednostima i nedostacima agrarnih politika EZ-a i SEV-a. Težište je stavljeno na analizu funkcioniranja i mehanizme zajedničke agrarne politike EZ, koja je poljoprivrednim proizvođačima osigurala stabilnost uvjeta privređivanja i omogućila povećanje proizvodnje brže od porasta potražnje. Nasuprot tome, nedostatak takve razrađene politike u SEV-u imao je katastrofalne posljedice za poljoprivredu i snadbijevnost prehrambenim proizvodima tih zemalja.

Poljoprivreda perifernih zemalja Europe traži sigurnost i stabilnost uvjeta privređivanja što se ne može osigurati na unutrašnjem slabo razvijenom tržištu. Zato bi bilo korisno poljoprivrede tih zemalja uključiti u velika tržišta, pri čemu izbor proizvodnje treba već sada prilagođavati budućim potrebama velikih tržišta. Liberalizacija trgovine poljoprivrednim proizvodima koja nastupa tražit će sve veću specijalizaciju proizvodnje na bazi komparativnih prednosti pa autor zagovara komparativnu analizu troškova proizvodnje u poljoprivredama europskih zemalja.

SUMMARY

The growth of economic integrations in Europe has got deep implications on the agriculture in Peripheral countries of Europe - the gap is becoming wider. The author analyses the substance of agricultural policies in EC & Comecon. The stress has been laid on functioning and mechanism of Common Agricultural Policy (CAP) of EC. The level and stability of agricultural prices secured by CAP, and expansion of the market, has stimulated the producers in EC-countries. The rate of growth of agricultural production considerably surpassed the rate of aggregate demand for food produces, rising the degree of self-sufficiency in food. On the other side nothing similar existed in Comecon countries; forced collectivization destimulated the producers causing devastating effects on agriculture itself and on the domestic market (with permanently rising food import bill).

Analysing the agricultural conditions on the periphery of Europe (author place in this category Spain, Portugal, South of Italy, Yugoslavia, Bulgaria, Romania, Greece & Turkey) paper finds worsening situation in the long-run, with recent improvements only in those countries who entered EC. The main reason for it, according to the author, is narrow, limited market for food products in those countries. The conclusion is that the incorporation of remaining peripheral

countries in EC seems to be a prerequisite for catching up with the more developed agriculture in the Center of Europe. Since this incorporation would take time, author is advocating the specialization of their agriculture as soon as possible, since predominantly mixed small-scale agriculture in those countries can not withstand the competitions of larger in size and more and more specialized producers in EC countries.

Adresa autora - Author's address:

Dr. Radmila Jovančević

Ekonomski fakultet

41000 ZAGREB, Trg J.F.Kennedy-a 6

Primljeno: 27. 09. 1991.